

Gondolatok a táborok évszázada^[1] kapcsán

I. BEVEZETÉS

Egészen napjainkig számos, a 20. század történetétől elválaszthatatlan koncentráló-, internáló-, munka- és haláltáborok kérdésével foglalkozó írás jelent meg a hazai és a nemzetközi szakirodalmi palettán. Ennek köszönhetően ma már részletes kép tárul mindazok elé, akik jobban meg akarják ismerni a náci és szovjet rezsimek példátlan embertelenségét, melynek egyik megnyilvánulási formáját az üzemszerűen kialakított és működtetett tábor-rendszerek adták.

Részben ennek a széleskörű irodalmi feldolgozottságnak, részben talán a történelmileg kirívó becstelenség megkérdőjelezhetetlenségének köszönhető, hogy manapság „a tábor”, vagyis a koncentrációs tábor fogalma eggyé vált a haláltáborral, a nemzeti szocialista és bolsevik rezsimek találmányaival. Ezek a táborok tehát úgy tűnnek fel, mint a német és orosz történelem dicstelen korszakainak kellékei, amelyek a totalitárius berendezkedésekkel egy időben, de járulékos módon alakultak ki.

Ezt a képet azonban jelentősen módosíthatja a Kotek – Rigoulot páros által is képviselt újszerű szemlélet, amely a koncentrációs táborok intézménytörténetét, kialakulási ívét helyezi vizsgálódásai középpontjába. Innen nézve jelenik meg az a talán némileg túlzó alapgondolat, miszerint „a 20. századot úgy is elbeszélhetnénk, hogy elmondjuk a koncentrációs táborok történetét.”^[2] E túlzó tétel viszont helyesen mutat rá arra, hogy a táborok története – a történelmi gyalázat tetőfokát meg nem kérdőjelezve – nem csak a német és orosz, hanem jószerével minden – a rövid 20. században meghatározó – nemzet történetének montázsából épül fel.

Ez a kritikus és talán némileg felnagyítottnak ható megállapítás helyesen mutat rá arra, hogy a történelemtudománynak jelentős mulasztásai vannak a táborosítás kutatása és elemzése terén, amiből szükségképpen következik az is, hogy e kérdés kapcsán jelentős jogtörténeti és államelméleti kérdések várnak még feldolgozásra és megválaszolásra.

[1] Kotek Joël – Rigoulot, Pierre: *A táborok évszázada - Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés - A radikális bűn száz éve*. Nagyvilág Könyvkiadó, Budapest. 2005. 656 pp.

[2] Uo. 7.

A kötet gondolati vezérfonalát adó szemlélet szerint a koncentrációs táborok intézménye nem a 20. század közepének terméke, s nem kizárólag a szélsőséges eszmék és rezsimek szülötte, hanem a két világháborút jóval megelőző konstrukció, melynek érdemes megvizsgálni a történeti előképeit és ennek hatására újragondolni a berögzült fogalmakat és eredetét.

Éppen ezért üdvözlendő Joël Kotek és Pierre Rigoulot munkája, mely annak az útnak a feltárására tesz kísérletet, amellyel az emberiség eljutott a náci és szovjet táborok bűneiig, s amelyet ha nem is szisztematikusan és üzemszerűen, de jóval a totalitárius rezsimek előtt is tíz- és százezrek halála kövezett ki, s amelynek mentén először jelent meg a koncentrációs tábor fogalma.

Fontos megemlíteni, hogy ez a történelmi út elvitathatatlanul egybeesik a 19. század végi és a 20. századi államfejlődés gócpontjaival, igaz erről – a totalitárius rendszerek bűneit ide nem értve – úgy az oktatás, mint a tudomány szintjén kevés szó esik, ami tovább emeli a mű fontosságát.^[3]

A szerzőpáros nagy vállalkozása hazánkban 2005-ben „*A táborok évszázada – Fogva tartás, koncentrálás, megsemmisítés – A radikális bűn száz éve*” címmel jelent meg. A kötet nem csak jelentős kutatásokra és nemzetközi kapcsolathálóra^[4] épített munka eredménye, hanem egyben a hazai szakközönség figyelmére is méltó^[5] új szemlélet közvetítője, mely a totalitárius rezsimek előtti táborosítás vizsgálatát és ezek összefüggéseit helyezi célkeresztjébe. A mű rendkívüli újítása abban ragadható meg, hogy a teljes történeti ív átfogására és ebből következően az egyes történelmi valóságok összefűzésére törekszik, amire a szakirodalomban ismereteink szerint még nem volt példa.

A munka levéltári forrásokra, visszaemlékezésekre, valamint az egyes rész témákra vonatkozó bőséges szakirodalomra épül és az ezekből kinyerhető ismereteket szintetizálja. Ezt a széles spektrumú kutatást többek között az támasztja alá, hogy a legtöbb esetben a számszerűsíthető tényezőket konkrét kimutatásokkal és adatsorokkal közvetítik.

A kötet tizenhét fejezetre tagolódik és keretes szerkezetűnek tekinthető, ugyanis az első (*Táborok – kísérlet a fogalmak tisztázására*) és az utolsó (*Koncentrációs táborok: egy korszak vége, vagy vég nélküli a történet?*) fejezete elméleti, értékelő jellegű, míg az ezek között elhelyezkedő tizenöt fejezet^[6] a

[3] Ezt jól példázza, hogy számos ma Magyarországon mértékadó jogtörténeti tankönyv a táborok kérdését szinte kizárólag a náci és a szovjet rezsimek vonatkozásában említi csupán. Ld. Mezey – Szente, 2003.; Kajtár, 2012.; Rác, 2002.; Ruszoly, 2011.

[4] A kutatásban nyújtott segítségért a kötet szerzői köszönetet mondanak mindazoknak, akik hozzájárultak az izraeli, örmény, albán, kínai, kubai, bolgár, jugoszláv, spanyol, ukrán, magyar, bosnyák, japán, francia, csecsen, portugál, csehszlovák és orosz táborok történetének feltárásához és megismeréséhez, valamint a soáról és a gulagról, mint fogalmakról és történeti jelenségekről lejegyzett kép kialakításához. (Kotek – Rigoulot, 2005, 6.)

[5] Ezt szemléltetik a Pápay György, illetve Pelle János által írt ismertetőik, melyek azonban a téma jogi kérdéseire és jogtörténeti forrásaira érintettség hiányában – értelemszerűen – nem tértek ki. (Pápay, 2006, 144-145.; Pelle, 2006, 126-128.)

[6] 1896 – Kuba, 1900 – A bürok, 1904 – A hererók, 1914 – Az első világháború, 1915 – Az örmények,

leíró módszerrel operál. Az egyes történelmi időszakok és térségek táborosításait bemutató szerkezeti egységek a konkrét történelmi valóságokon túl a táborok fogalmának tartalmi változásait, a tábor és vele az emberi brutalitás állami erőszakszervek útján való kiteljesedését is bemutatják. Mindezt az olvasó úgy kísérheti figyelemmel, hogy közben az első fejezet téziseit és fogalmi rendszerét is egyre inkább megértheti és magáénak tudhatja.

A könyv bevezetőjében rögtön tanúi lehetünk a kötet alapjául szolgáló szerzői intenciónak, mely szerint „[...] a koncentrációs táborok, jóllehet egymással nem helyettesíthető valóságokat fednek le, jelen vannak mindenütt.”^[7] E tételre támaszkodva a szerzők elsőként a börtön és a tábor fogalmát határolják el egymástól, majd tipizálják, sőt irodalmi példákkal is érzékeltetik az egyes táborvariánsokat.

Eszerint a táborok három történelmi alapkategóriája kerül bemutatásra, nevezetesen az internálótábor, a koncentrációs tábor, valamint a megsemmisítő központok és haláltáborok, illetve ezek egyes jellemző alapvonásai és alapfunkciói.

A fogalomtisztázás és az alapvonalak felvázolása a szerzőpáros saját, fokozat-elvű osztályozási kísérletével zárul. Ennek keretében a táborokat négy irodalmi determináltságú kategóriába sorolják: az első a *Hádész*, az elkülönítő tábor; a második a *Purgatórium*, amely „a szovjet, az ázsiai, valamint a »nemzeti« szakasz (1933–1940) náci munkatáborait jelöli, ahol az elkülönítés kombinálódik a kaotikus kényszermunkával és az átnevelés nekibuzdulásával.”^[8] A harmadik kategória a *Pokol*, az 1940 és 1945 közötti náci koncentrációs táborok világa, ahol az egyén erkölcsi és fizikai lealjasítása és felszámolása volt a cél. Végül a negyedik osztály a *Gyehenna*, a hat^[9] náci megsemmisítő tábor. Ahogy a szerzők írják: „Itt nincs történelem, nincs hősiesség, csupán az azonnali halál a teljes névtelenség. Embertömegeket úgy kezelnek itt, mintha már nem léteznének.”^[10]

A fogalomadás mellől azonban hiányoznak azon történelmi folyamatok ábrázolásai, melyek arra adnának választ, hogy mely változások vezethetnek a táborosítás ilyen jellegű fejlődésének megindulásához. A totalitarizmus hatóerejére ugyan visszatérő jelleggel történnek utalások, de a szerzők mintha jelentéktelennek ítélték volna a kérdés szempontjából a vizsgált – hosszú – időszakban megvalósuló állammodell-váltásokat.

A konkrét történelmi valóságok bemutatása előtt azonban némi hiányérzet támadhat az olvasóban, ugyanis az egyes történelmi variánsok tételezése előtt a szerzők nem adnak történelmi alapvetést arra nézve, hogy milyen változások azok, amelyek elvezettek a táborok létrejöttéhez. Meglátásom szerint a tábo-

1918 - *A Gulag*, 1926 - *Mussolinitől Vichyig*, 1933 - *A náciizmus*, 1940 - *Amerika és Japán*, 1945 - *Zsidók és kollaboránsok*, 1945 - *Kelet*, 1947 - *Diktatúrák és gyarmatok*, 1950 - *Ázsia*, 1964 - *Latin-Amerika*, 1992 - *A volt Jugoszlávia*.

[7] Kotek - Rigoulot, 2005, 7.

[8] Uo. 34.

[9] Belzec, Chelmno, Sobibor, Treblinka, Auschwitz-Birkenau, Majdanek.

[10] Kotek - Rigoulot, 2005, 35.

rok evolúciója kapcsán fel kell vetni alaphelyzetként, hogy a 19. század végén, illetve a 20. század elején úgy a technológia, mint a társadalmak szintjén olyan változások mentek végbe, melyek nyomán az állam és a konfliktusok természete is jelentősen átalakult. Carl Schmitt gondolataival élve kialakulóban volt a totális állam,^[11] melyben „az állam és társadalom kölcsönösen áthatják egymást, s minden eddig államinak számító ügy társadalmivá, és megfordítva, minden eddig „csak” társadalminak számító ügy államivá válik, miként az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetben szükségszerű módon bekövetkezik.”^[12] A totális államban nincs a politika szempontjából semleges kérdés, s ez a totalitás aztán átterjedt lassanként a háborúra is, életre hívva a totális háborút, melyben értelmetlenné válik a hadszíntér-hátország kettősség, és melyben mindenki közvetlenül a háború résztvevőjévé válhat. Ez a történelmi változás-sorozat az, ami átalakította az államot és átalakította a hatalmi-politikai reakció eszköztárát is, vagyis ami életre hívta a táborosítás intézményét egy nem túl hosszú, de annál pusztítóbb történelmi fejlődésívén.

II. A 19. SZÁZAD VÉGE: A TÁBOROK EVOLÚCIÓJÁNAK HAJNALA

Az első stációt Kuba és az 1896-os év jelenti. A kubai függetlenségi háborúban a spanyol *reconcentración* azt a táborosítást kell érteni, amit a szerzők elsőnek jelölnek meg, s amelynek a lényege az volt, hogy a felkelőket támogató polgári lakosságot kijelölt telepeken különítsék el a felkelőktől. Az újrakoncentráls^[13] persze elvben biztosította a lakosság jólétét, a valóság azonban a zsúfoltsággal és több mint százezer ember halálával^[14] esett egybe, amit a spanyolok közvetett módon idéztek elő. A következő állomással a búr háború során találkozhatunk, ahol a táborok létesítését a britek a gerilla harcmodorral szemben történő fellépéssel indokolták, s ahol az embertelen körülmények miatt az eredeti búr lakosság több, mint 30%-a veszett oda.

A történelmi ív – és vele az emberi brutalitás – új szintjét, s egyúttal a kiszemelt áldozatok szisztematikus megsemmisítésének előképét a hererók táborokba zárásakor láthatjuk, melyet a szerzőpáros a 20. század első népiirtásával azonosít. Ebből a korszakból már az alaposan kimódolt mészárlás tárul elénk a polgári lakosság elleni katonai akciókkal éppúgy, mint az 1904. október 2-i ún. megsemmisítő paranccsal, melynek idézett szövegéből jelzés értékkel emelhe-

[11] Bővebben ld. Schmitt, 2002.; Cs. Kiss, 2010(a).; Cs. Kiss 2010(b).

[12] Schmitt, 2002, 16.

[13] A kutatások során feltárt források a *reconcentración* kifejezést használták, amit a kutatók annak tulajdonítanak, hogy már a függetlenségi háború előtt is volt példa a lakosság egy részének más térségbe való áttelepítésére.

[14] A szerzőpáros három évre bontva mutat be adatokat. Ezek alapján 1895-ben 27 000 fő, 1896-ban 45 500 fő, míg 1897-ben 104 300 fő halt meg a *reconcentración* által érintett tartományokban. (Kotek – Rigoulot, 2005, 45.)

tők ki von Trotha generális szavai: „Mindenki vagy elmegy, vagy meghal. Így döntöttem a herero nép felől.”^[15] A döntés eredménye pedig nem más, mint a korábbi herero népesség közel 90%-ának halála.^[16]

Ezek után az első világháború táborosításainak leírása következik, mellyel képet adnak arról, hogy a legtöbb meghatározó nyugati állam milyen jelentős mértékben élt az internálás intézményével. Megismerkedhetünk a francia, az angol, az olasz, vagy épp az osztrák-magyar internálótáborok jellegével és körülményeivel, s azzal a ténnyel, hogy például pusztán a más nemzetekhez tartozás is elég volt ahhoz, hogy valakit a brit partokon egy használaton kívüli hajótestben létesített internáló központba zárjanak.

III. TÚL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚN: A MEGSEMISÍTÉS ÉS A SZISZTEMATIZÁLÁS KORA

A háború defenzív elkülönítése után aztán újfent a megsemmisítési törekvések egyik példája következik, az örmények 1915-ös tragédiája, mely után egyre nagyobb számban realizálódnak a szisztematikus és közvetlen kiiktatással járó variánsok. Az örmények ügye egy a 20. század kimagasló bűnei közül, hiszen a kutatások valóban nagy tömegeket érintő, négy szakaszos, szisztematikus eljárást tártak az utódok elé, melyben a közvetlen kivégzésektől a sivatag által mért kínhalálig terjed a módszerek palettája, s melyben megjelent a haláltáborok intézménye is.^[17]

S ezzel aztán felgyorsulni látszik a táborok története. A munkával, elkülönítéssel, átneveléssel és tömegek halálával fémjelvezhető intézmények kora következik. A szovjet hatalom kialakulásával létrejön a Gulag, de az európai államok sem várakoznak sokáig. Mussolini Olaszországa, a köztársaságiak és a francoisták Spanyolországa, Salazar Portugáliája, a harmadik köztársaság, majd a vichy kormány Franciaországa, vagy épp az európaiak által létesített észak-afrikai táborok mind-mind igazságtalanságról és a fejlett jogelvek sutba dobásáról tanúskodnak, melyeket aztán a nácizmus megtervezett táborrendszere, vagy még inkább halálipara és vele milliók tragédiája követett.

A táborok persze nem csak az öreg kontinenst kerítették hatalmukba. A szerzők külön fejezetben tárgyalják az amerikai és japán táborok világát. Plasztikusan emelik ki a gyanús állampolgárokkal szembeni intézkedéseket és az Amerikában élő japánok elleni cselekményeket, melyek a tiltott területek kijelölésével kezdődtek, s a gyűjtőközpontokon át az internálótáborokig terjedtek. Ezekben

[15] Uo. 66.

[16] Jelentős részük a sivatagban lelte halálát, mikor új lakóhelyet kerestek.

[17] A török haláltáborok rendszerének lényege a szerzők szerint az volt, hogy az egyes táborok között mozgatták a tömegeket egészen addig, amíg a végkimerültségben való elhalálozás véget nem vetett az egyes csoportoknak. (Kotek - Rigoulot, 2005, 94.)

az internálótáborokban több mint százezer japán származású polgárt különítettek el kellemetlen körülmények között, de mindennemű közvetlen erőszak, vagy munkakényszer nélkül. Hasonló eljárást lehet megfigyelni a Japán Császárságnál is, ahol közismert a hadifoglyokat tömörítő táborok története és jellege, de kevésbé hangsúlyozott az a tény, hogy a japánok a megszállt területek nyugati (és reakciós) lakosságát éppúgy internálták, mint a nyugati hatalmak.

A második világháború utáni korszak némi változást hozott. A náci tábor-rezsim borzalmait, s a működtetők elleni fellépések újraformálták a nyugati gondolkodást, ám keleten továbbra is élt az alapmodell, a gulag, amely lényegében mintát jelentett minden – a keleti tömbbe tartozó – rezsim számára. A kelet-német, a csehszlovák, a lengyel, a magyar, a jugoszláv, a román, a bolgár, vagy épp az albán táborok a munkát és az átnevelést, vagy még inkább a megtörést állították a középpontba, s e cél oltárán jelentős áldozatszámokkal szolgálták a Moszkvából irányított helyi diktatúrákat. Néhol azonban a keleti tömbön kívül is fennmaradt a táborok intézménye, ahogy ezt a háború utáni Görögország, Algéria, vagy Vietnam példája is mutatja.

Az 1945 utáni időszak tábor-történetéből azonban kiemelkedett egy rezsim, amelyet a közgondolkodás általában a szovjet mintával együtt, mint kínai-gulagot emleget, a kínai laokaj rendszer. Ez a többszintű – és egyes elemeiben máig működő – táborkonstrukció a „renitensek” megtörésére, átformálására, munkával való nevelésére törekszik, s a feltételezések szerint 1949 óta több mint 20 millió foglyot tartott számon.^[18]

A sor azonban nem ér véget Kínával. A szerzőpáros egészen 1992-ig követte figyelemmel a táborok történetét Laosztól, Vietnámtól indulva Észak-Koreán, Latin-Amerikán és Dél-Amerikán át egészen Jugoszláviáig. Így érünk el a kereset szerkezetet lezáró utolsó fejezetig, melyben a szerzők célzottan hívják fel a figyelmet a rideg valóságra, arra, hogy születtek új táborok a világban, s születnek még ma is, igaz a szisztematikus és tömeges kivégzések világa már döntő részben a múlté.

IV. ÖSSZEGZÉS

„A táborok évszázada” egy olyan hiánypótló munka, mely egyszerre erősíti fel a táborok és táborosítás történeti megítélésének új irányvonalát, és ad értékes információkat az egyes valóságok iránt érdeklődőknek. Hiánypótló természete és tudományos igényessége mellett a kötet alappal tarthat igényt a nem szakértő közönség érdeklődésére is. Az olvasható, jól érthető és megfelelő magyarázatokkal felvértezett szöveg, s a logikus és koherens szerkezet a mű nagy erénye.

[18] A szerzőpáros hivatkozik a kommunista párt hivatalos bevallására, miszerint 1949 óta 10 millió embert küldtek a táborokba, valamint, hogy 1995-ben 685 táborban 1,2 millió embert tartottak fogva. (Uo. 512.)

Nem maradhat azonban említés nélkül, hogy a kötetben viszonylag kis súllyal jelent meg az államfejlődés kérdése, ami néhol a folyamatok értelmezését nehezítette. Ez azonban nem elsődlegesen a szerzőknek irányzott kritika, hiszen ők a történelemtudomány eszköztárával egy jelentős szürke terület felszámolására vállalkoztak. E kritika elsődlegesen a jogtudománynak szól, amely adós maradt a táborosítás kimerítő jogtörténeti és államelméleti feltárásával és vizsgálatával.

A mű hiánypótló jellege tehát abban is megmutatkozik, hogy nem csak a tények, nem csak a történelmi feltáró munka, hanem a kérdésfeltevés és az elgondolkodtatás tekintetében is hiányzó láncszemeket pótol, hiszen rámutat arra a tényre, hogy a táborosítás történelmi ívét az egyes szaktudományok még nem tárták fel, s e tényből számos kérdés és feladat következik a jövőre nézve.

Zárásként a kötet szakmai és stílári erősségei mellett fontos kiemelni, hogy a morális kérdéseket is megfelelő mértékben és stílussal kezeli, melyek közül kiemelendő az utolsó gondolatok közt elhelyezett és méltán elgondolkodtató tétel: „Íme, ez is az ember...”^[19]

IRODALOM

- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2010a): *A totális állam elmélete és mítosza*. In: Világosság, 51. (2010. ősz) 19–40.
- Cs. Kiss Lajos (2010b): *Totális állam és totalitarizmus*. In: Bihari Mihály – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Universitas-Győr Kht., Győr.
- Kotek, Joël – Rigoulot, Pierre (2005): *A táborok évszázada*. Nagyvilág Könyvkiadó, Budapest.
- Kajtár István (2012): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Mezey Barna – Sente Zoltán (szerk.) (2003): *Európai alkotmány és parlamentarizmus történet*. Osiris kiadó, Budapest.
- Pápay György (2006): *Joël Kotek – Pierre Rigoulot: A táborok évszázada*. Szépirodalmi Figyelő, 1. sz.
- Pelle János (2006): *A század botránya*. Joel Kotek – Pierre Rigoulot : *A táborok évszázada*. Hittel, 12. sz.
- Rác Lajos (szerk.) (2002): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Polgári Kor. HVG-Orac, Budapest.
- Ruzsoly József (2011): *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.

[19] Uo. 590.

•
Lírai gesztusok, 2012